

Bupleurum falcatum L. nieuw voor Nederland

J.H.J. Schaminee & S.M. Hennekens (DLO-Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek,
Postbus 46, 3956 ZR Leersum)

Bupleurum falcatum in the Netherlands

In August 1991 *Bupleurum falcatum* was found on the Sint Pietersberg near Maastricht in the Dutch province of Limburg; it is likely that the establishment of *Bupleurum falcatum* here is spontaneous, as can be concluded from the distribution pattern of this species in the surrounding countries, as well as from the habitat of this locality (chalk grassland). Apart from a population in a so-called 'orchid garden', where it was (unintentionally) planted out together with the orchids, this species was considered not occurring in the Netherlands. By checking the plant collection of the Rijksherbarium in Leiden, however, it appeared that a specimen of *Bupleurum falcatum* was present, collected by J. Bloeme in 1965 from a locality at the eastern slope of the Jeker river near Chateau Neercanne; only a few hundred meters from the new site.

Inleiding

Op 20 augustus 1991 werden door ons, in het bijzijn van H. Hillegers, in een kalkgrasland-talud van een onverharde weg op het Nederlandse deel van de Sint Pietersberg even ten zuiden van het Popelmondedal, twee exemplaren van *Bupleurum falcatum* (Sikkelgoudscherm) gevonden. Het betrof een ca. 50 cm hoge, goed ontwikkelde planten met respectievelijk drie en vier bloeistengels. Op 8 september daaropvolgend bleken beide individuen (rijp) zaad te hebben gezet. Op deze datum werd van één plant een klein stukje verzameld en naar het Rijksherbarium gestuurd, waar de waarneming kon worden bevestigd.¹ Afgezien van de vondst van *Bupleurum falcatum* in de orchideeëntuin van het Gerendal, waar de soort bij de aanleg van de tuin met buitenlands plantgoed van orchideeën is meegekomen² en zich sindsdien uitstekend weet te handhaven, zou dit de eerste (niet-adventieve³) waarneming van de soort in Nederland zijn. Tijdens controle van de vondst op het Rijksherbarium bleek dat reeds eerder Nederlands materiaal verzameld is, en wel door J. Bloeme op 11 september 1965. Dit betreft een weinig nader omschreven groeiplaats bij Chateau Neercanne. Op het betreffende herbariumetiket staat vermeld dat de soort 'adventief' is, maar vermoedelijk houdt dit een verwijzing naar de Flora in.⁴ Beide vondsten sluiten aan bij de (recente) vestiging van *Bupleurum falcatum* op het Belgische gedeelte van de Sint Pietersberg, waar Sikkelgoudscherm voor het eerst in 1983 werd aangetroffen.⁵

Op grond van het areaal en de standplaats van de soort, waarop hieronder nader zal worden ingegaan, mag met enige voorzichtigheid worden aangenomen, dat de vestiging spontaan is en mogelijk van langere duur zal zijn, waarmee dan werkelijk sprake zou zijn van een aanwinst voor onze flora.

Beschrijving

Bupleurum falcatum is een onbehaarde, overblijvende plant met spatel- tot sikkelvormige bladeren en een sierlijk scherm van kleine, goudgele bloemen (zie fig. 1); het aantal schermstralen varieert van 4–10.⁶ Door deze kenmerken (overblijvend, bladvorm, groter aantal schermstralen) is hij gemakkelijk van andere *Bupleurum*-soorten (*B. gerardii*, *B. tenuissimum*, *B. rotundifolium*) te onderscheiden. De bloemschermen dragen 2–5 omwindsels, die ongelijk van grootte zijn; de schermpjes bezitten 5 omwindseltjes. De 3–6 mm grote vruchten zijn glad met dunne ribben. De bladeren zijn min of meer parallel-nervig. Tijdens de bloei zijn de gewoonlijk gesteelde grondbladeren vrijwel altijd reeds afgestorven; de stengelbladeren zijn zittend tot half-stengelomvattend.⁷ De tengere stengel is hol. Zowel de wetenschappelijke als de Nederlandse naam verwijzen naar de opvallende bladvorm; de Duitse naam 'Sichel-Hasenohr' zelfs tweemaal.

Binnen de soort wordt veelal een groot aantal ondersoorten onderscheiden. Meusel et al.⁸ vermelden er zeven; Flora Europaea geeft er twee (te weten *B. falcatum* subsp. *falcatum* en *B. falcatum* subsp. *dilatatum*), waarbij de volgende opmerking wordt geplaatst: 'a very variable species which requires investigation before intraspecific taxa can be satisfactory delimited.'⁷ De Nederlandse planten behoren, onder deze restrictie, tot subsp. *falcatum*.

Areaal

Het areaal van *Bupleurum falcatum* omvat grote delen van Europa en Azië. De Flora Europaea vermeldt het voorkomen in Zuid-, Centraal- en Oost-Europa, waarbij de verspreiding zich noord-westwaarts zou uitstrekken tot in Zuid-Engeland; in Engeland wordt Sikkelgoudscherm evenwel als uitgestorven beschouwd.⁹ De verspreiding van *Bupleurum falcatum* in de ons omringende landen is weergegeven in figuur 2. In West-Duitsland is de soort wijdverbreid in de zuidelijke helft van het land¹¹, in België (en Luxemburg) is de soort niet zeldzaam in het zuidoosten.¹¹ In Frankrijk komt *Bupleurum falcatum* in grote delen van het land voor en is met name in het noorden en oosten algemeen.¹²

Standplaats

Uit de standplaatsbeschrijvingen in de Europese literatuur blijkt, dat *Bupleurum falcatum* bovenal gezien moet worden als een kenmerkende soort van kalkgraslanden en zoomvegetaties op kalkrijke bodem¹³ (verbond Mesobromion erecti, klasse Festuco-Brometea, resp. verbond Geranion sanguinei, klasse Trifolio-Geranietea).

De vondst van *Bupleurum falcatum* op de Sint Pietersberg sluit hier goed bij aan. De groeiplaats betreft een ongeveer twee meter hoog, vrij steil talud, gelegen aan de voet van een voormalige akker (de klassieke vindplaats van *Ajuga chamaepitys* in Zuid-Limburg!). De begroeiing is een enigszins vervilt krijthellinggrasland, zoals blijkt uit de vegetatieopname in tabel 1. De hoge bedekkingswaarden van een aantal dominante grassen, waar-

Fig. 1. *Bupleurum falcatum* L. (Sikkelgoudscherm): a. habitus ($\times 1$); b. rijpe vrucht ($\times 10$).

onder *Brachypodium pinnatum*, en het optreden van soorten als *Agrimonia eupatoria* en *Origanum vulgare* geven deze vervilting aan. Uit de aanwezigheid van onder meer *Brachythecium rutabulum*, *Convolvulus arvensis*, *Heracleum sphondylium* en *Trifolium pratense* blijkt een relatief hoog aanbod van nutriënten.

Tabel 1.

Opname JS 91- 063 (20-8-1991)

Talud van wegberm, Sint-Pietersberg. Groeiplaats *Bupleurum falcatum*.

Exp. ZW; incl. 40°. Bedekking kruidlaag: >95%, bed. moslaag: <5%.

Hoogte vegetatie: 20–30(–100) cm.

<i>Bupleurum falcatum</i>	+ . 1–2	<i>Agrimonia eupatoria</i>	+ . 1
<i>Brachypodium pinnatum</i>	3 . 3–4	<i>Medicago lupulina</i>	1 . 2
<i>Festuca rubra</i>	2b . 5	<i>Knautia arvensis</i>	+ . 1
<i>Trisetum flavescens</i>	+ . 2	<i>Trifolium campestre</i>	+ . 2
<i>Arrhenatherum elatius</i>	2b . 1–2	<i>Origanum vulgare</i>	+ . 1
<i>Dactylis glomerata</i>	+ . 2	<i>Rhinanthus minor</i>	2m . 1
<i>Poa angustifolia</i>	1 . 1–2	<i>Trifolium pratense</i>	+ . 2
<i>Lotus corniculatus</i>	2a . 2	<i>Heracleum sphondylium</i>	+ . 1
<i>Daucus carota</i>	1 . 1–2	<i>Centaurea jacea</i>	1 . 1–2
<i>Pimpinella saxifraga</i>	1 . 1	<i>Achillea millefolium</i>	+ . 1–2
<i>Convolvulus arvensis</i>	1 . 1–2	<i>Brachythecium rutabulum</i>	1 . 2
<i>Galium verum</i>	+ . 3		

1. Brief W.J. Holverda, 11 september 1991.
2. Mondelinge mededeling H. Hillegers.
3. In diverse drukken van Heukels-Van Ooststroom 'Flora van Nederland' wordt *Bupleurum falcatum* vermeld onder de incidenteel waargenomen adventieve soorten. In het archief van het Rijksherbarium staan vondsten vermeld uit de omgeving van Urmond (1913), Sittard (1914) en Maastricht (1987). De laatste betreft een waarneming van A.J. Hertog van één exemplaar op een terrein ten westen van de ENCI-fabriek 'in een open grazige begroeiing met een ietwat ruderaal karakter.' (Brief E.J. Weeda, 20 sept. 1991.)
4. S.J. van Ooststroom, 1962. Heukels/Van Ooststroom, Flora van Nederland, ed. 15. Groningen.
5. B. Graatsma ontdekte de soort hier bij het Kasteeltje van Emael, aan de rand van een hooiland.
6. J.E. de Langhe, L. Delvosalle, J. DuVigneaud, J. Lambinon & C. Vanden Berghen, 1983. Flora van België, het Groothertogdom Luxemburg, Noord-Frankrijk en de aangrenzende gebieden. Meise.
7. T.G. Tutin et al., 1986. Flora Europaea. Vol. 2. Cambridge.
8. H. Meusel, E. Jäger, S. Rauschert & E. Weinert, 1978. Vergleichende Chorologie der zentraleuropäischen Flora. Band II. Jena.
9. F.H. Perring & S.M. Walters, 1962. Atlas of the British Flora. Botanical Society of the British Isles. Edinburgh.
10. H. Haeupler, H. & P. Schönfelder, 1989. Atlas der Farn- und Blütenpflanzen der Bundesrepublik Deutschland. Stuttgart.
11. E. van Rompaey & L. Devosalle, 1979. Atlas van de Belgische en Luxemburgse flora. Pteridofyten en Spermatofyten. Ed. 2. Meise.
12. P. Dupont, 1990. Atlas partiel de la Flore de France. Museum National d'Histoire Naturelle. Parijs.
13. Zie onder andere:
W. Rothmaler, 1976. Exkursionsflora für die Gebiete der DDR und der BDR. Kritischer Band. Berlin.
E. Oberdorfer, 1979. Pflanzensoziologische Exkursions Flora. 4e ed. Stuttgart.